

Виходячи з результатів дослідження смисло-життєвих орієнтацій, можна сказати, що курсанти є більш цілеспрямованими, ніж студенти, і більш впевненими в тому, що своє життя вони створюють самі і все залежить тільки від них, курсанти задоволені і теперішнім і прожитим життям, на відміну від студентів, у яких виникають певні сумніви. Якщо результати брати взагалі, то можна сказати, що студенти і курсанти не дуже відрізняються у своїх відповідях, а тому і у професійній спрямованості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Божович Л. И. – СПб. : Питер, 2008. – 400 с.
2. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека / Вилюнас В. К. – М. : МГУ, 1990. – 283 с.
3. Ковалев В. И. Мотивы поведения и деятельности / Ковалев В. И. – М. : Наука, 1988. – 193 с.
4. Рудик П. А. Мотивы поведения деятельности / Рудик П. А. – М. : МГУ, 1988. – 136 с.
5. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Хекхаузен Х. – СПб. : Питер, 2003, 860 с.
6. Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности / шавир П. А. – М. : Педагогика, 1981. – 95 с.

УДК 159.91

Калюжний В.С., здобувач кафедри загальної психології УЦЗУ

ДИНАМІКА ПСИХІЧНИХ СТАНІВ КУРСАНТІВ УЦЗУ З УРАХУВАННЯМ ЗМІНИ СТУПЕНЯ СКЛАДНОСТІ ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ СИТУАЦІЇ

У статті висвітлені результати психологічних станів курсантів УЦЗУ в залежності від складності екстремальних ситуацій в професійній діяльності.

Ключові слова: психологічний стан, екстремальність, критичність, фрустрація, тривога, ригідність.

Актуальність дослідження. Вивчення особистості в особливих умовах професійної активності та життєдіяльності була і залишається однією з актуальних завдань психології. Розглянуті в психології праці

питання поведінки і психічних станів людей в екстремальних умовах не отримали достатньої розробки в загальній психології та психології особистості [2]. А між тим неконтрольоване вплив особливих факторів середовища, екстремальні ситуації є неминучими реаліями не тільки професійної праці, але і життєдіяльності людей, їх життєвого шляху [3].

Дослідження психічних станів особистості традиційно орієнтовані на їх функціональний аспект, де у фокусі уваги, перш за все, виявляються об'єктивні екстремальні (надзвичайні) умови в організації діяльності та їх роль в актуалізації ситуацій психічної напруги. Ситуація небезпеки, конфлікту, ризику має, безсумнівно, і суб'єктивну природу і може розглядатися не тільки як результат активної взаємодії особистості і середовища, а й як можлива причина такої взаємодії. Цілісні, багаторівневі взаємини особистості з середовищем її життєдіяльності реалізуються в сукупності суб'єктивних відносин, оцінок особистості [2, 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У літературі є численні описи стресорів. При характеристиці стресогених ситуацій вказуються такі ознаки як «складні», «важкі», «емоціогенні», «критичні», «аварійні», «надзвичайні», «екстремальні», «над екстремальні», «гіпер стресові» і т.п. Так, «екстремальні умови» одні автори визначають як "несприятливі для життєдіяльності", інші - як «граничні, крайні значення тих елементів ситуації, які в середніх своїх значеннях служать оптимальним робочим тлом або, принаймні, не відчужаються як джерело дискомфорту» [4]. Треті - як умови, що вимагають мобілізації звичайних «буферних», а іноді й «аварійних» резервів організму [3]. Звичайно, ці варіанти поняття екстремальності в чомусь збігаються, перекривають один одного, але кожен з них, тим не менше, акцентує лише один бік екстремальності.

Хоча існує кілька визначень екстремальності, але при вживанні цього поняття звичайно ясно, що мова йде не про нормальних, звичайних умовах діяльності, а про що істотно відрізняються від них обставин. Екстремальність обумовлюється не тільки інтенсивністю, але й іншими параметрами стресорів. До них відносяться: якісна своєрідність останніх, що характеризує фізіологічно особливе середовище, в якій може протікати людська діяльність, характер дії стимулу, об'єктивна складність самої задачі. Загальна особливість розглянутих вище факторів полягає в тому, що вони перевищують діапазон оптимальних впливів і тим самим додають ситуації якість екстремальності.

Метою нашої статті є аналіз зміни психічних станів курсантів МНС під впливом екстремальних ситуацій в залежності від складності.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні брали участь курсанти 2 - 4 курсів УЦЗУ факультету ПРС (пожежно-рятувальна служба), в кількості 77 чоловік. Для вирішення поставлених завдань нами використовувались наступні психодіагностичні методи - методика САН, методика дослідження ситуативної та особистісної тривожності (Спилбергера, Ханіна), методика самооцінки психічних станів (Айзенка), Опросник Втрат та Придбання (ОПП).

Ми розглядали екстремальну ситуацію як виїзд курсантів УЦЗУ на ліквідацію пожежі з особовим складом пожежно-рятувальних частин. Для цього було проаналізовано, на які пожежі виїжджали курсанти, який заступає на службу, дана їм класифікація, в основі якої лежить ступінь складності гасіння пожежі. До категорії № 1 відносяться контрольовані спалаху, помилкові виклики (покрівельні роботи з контрольованим горінням). До категорії № 2 відносяться гасіння сміття, автомобілів і т.д., площею про 10м². До категорії № 3 відносяться пожежі, які за площею не перевищують 50м². До категорії № 4 відносяться пожежі з площею більше 50м², а також гасіння підвалів, покрівлі і т.д.

Таблиця 1

Показники психічних станів курсантів 2-го курсу з урахуванням ступеня складності пожежі (у балах)

2-й курс										
Ступінь складності екстремальної ситуації	Самопочуття	Активність	Настрій	Тривожність	Фрустрація	Агресивність	ригідність	РТ	ОТ	ОПП
До виїзду на пожежу	5,4	4,78	5,52	4,79	3,45	8,13	6,2	42,22	35,5	26,95
Після виїзду на пожежу	5,44	4,95	5,61	4,25	4,05	8,42	6,2	39,2	34,07	21,93
Категорія №1	5,74	4,92	5,73	6,09	7,36	9	8	42,1	36,27	16,44
Категорія №2	5,15	4,63	5,43	4,5	4,07	9,93	7,21	40,36	35	19,46
Категорія №3	4,8	4,5	5,13	3,55	2,66	7,88	5,88	39,11	34,55	20,91
Категорія №4	5,75	5,4	5,87	3,43	2,9	7,33	4,66	36,95	32,1	26,89

Середнє значення за шкалою «самопочуття» дає можливість говорити про те, що зі зміною категорії пожежі спостерігається динаміка. Як видно з таблиці, найнижче середнє значення належить категорії пожежі № 3. З підвищенням рівня складності ліквідації екстремальної ситуації, знижується самопочуття, можливо, це пояснюється тим, що витрачається більше сил на виконання професійної діяльності. Разом зі зниженням показників за шкалою «самопочуття», знижуються показники за шкалами «активність» і «настрій». Але з категорією пожежі № 4 показники за цими шкалами збільшуються. Можливо подолання екстремальної ситуації, веде до фізіологічного збудження, а, отже, і до підвищення рівня самопочуття, активності та настрою.

За шкалою «тривожність» середнє значення після впливу екстремальної ситуації зменшується. Але при гасінні пожежі категорії № 1 - збільшується, це може обумовлюватися відсутністю досвіду виконання на практиці таких завдань, курсанти другого курсу переживають, непокояться, що можуть, не впоратися зі своїми обов'язками. Але коли виконання завдання проходить успішно, рівень тривожності знижується. За шкалою «фрустрація» значення після впливу екстремальної ситуації збільшується. Це може бути пов'язано з тим, що набутий досвід участі в гасінні пожежі дозволяє очікувати небезпеку в майбутньому.

За шкалою «агресивність» середні значення після впливу екстремальної ситуації спочатку збільшується, а потім зменшується. Найвище значення спостерігається при гасінні пожежі категорії № 2. Ймовірно, це пов'язано із загальною активізацією психічного стану і наступним спадом. За шкалою «ригідність» середні значення після впливу екстремальної ситуації не змінюється. Ригідність - особистісна особливість, на яку зовнішні обставини практично не впливають. За шкалою «реактивна тривожність» зі збільшенням складності ліквідації надзвичайної ситуації рівень реактивної тривожності зменшується.

Ми вважаємо, що зі збільшенням складності екстремальній ситуації відбувається мобілізація психічного потенціалу особистості й ситуативна тривожність, відповідно, знижується. За шкалою «особистісна тривожність» середні значення істотно не змінюються. Це пов'язано з тим, що особистісна тривожність - це базова характеристика особистості, на зміну якої не можуть вплинути зовнішні обставини.

За шкалою «ОПП» середні значення після впливу екстремальної ситуації зменшується. Можливо, причиною такої динаміки є те, що з кожної екстремальної ситуацією здобувається досвід, підвищується стійкість до стресів особистості.

Таблиця 2

Показники психічних станів курсантів 3-го курсу з урахуванням ступеня складності екстремальної ситуації (у балах)

3-й курс										
Ступінь складності екстремальної ситуації	Самопочуття	Активність	Настрій	Тривожність	Фрустрація	Агресивність	Ригідність	РТ	ОГ	ОПП
До виїзду на пожежу	5,7	4,9	5,91	4,81	5,31	6,12	5,62	39,2	37	37,7
Після виїзду на пожежу	5,6	4,7	5,97	2,62	2,5	4,62	4,81	36,0	32,1	31,7
Категорія №1	5,6	3,7	6,2	3,43	2,71	2,57	5,28	34,1	32,4	26,7
Категорія №2	5,8	6,2	5,9	4	6	9	7	32	31	9
Категорія №3	5,5	5,5	5,9	3	3	6	5,5	41,5	29,5	55,5
Категорія №4	5,7	5,5	5,73	1,33	1,5	5,83	3,66	37,1	33	33,4

Середні значення за шкалою «самопочуття» після впливу екстремальної ситуації не змінюються. Ймовірно, досвід участі в пожежах курсантів 3 курсу підвищив емоційну стійкість до подібних ситуацій. Середні значення за шкалою «активність» після впливу екстремальної ситуації підвищуються. Ми вважаємо, що мобілізуються потенційні психічні ресурси для виконання професійної діяльності.

За шкалою «настрій» після впливу екстремальної ситуації показники трохи збільшуються. Ефективне виконання професійних обов'язків викликає стан самозадоволення, підвищує самооцінку і емоційний тонус. За шкалою «тривожність» після впливу екстремальної ситуації в середньому значення зменшуються, за шкалою «фрустрація» і «агресивність» спостерігається та ж динаміка. За шкалою «реактивна тривожність» після впливу екстремальної ситуації в середньому значення зменшуються.

Найвище значення за шкалою це спостерігається при категорії пожежі № 3. За шкалою «ОПП» після впливу екстремальної ситуації в середньому значення зменшуються. Найнижчі значення спостерігається при категорії пожежі № 2.

Таблиця 3

Показники психічних станів курсантів 4-го курсу з урахуванням ступеня складності екстремальної ситуації (у балах)

4-й курс										
Ступінь складності екстремальної ситуації	Самопочуття	Активність	Настрій	Тривожність	Фрустрація	Агресивність	Ригідність	РТ	ОТ	ОПШ
До виїзду на пожежу	5,7	4,9	5,9	4,8	5,3	6,1	5,6	39,3	37	37,7
Після виїзду на пожежу	5,65	5,03	5,9	5,3	3,7	7,5	4,3	40,5	37,2	17,8
Категорія №1	5,6	5,4	5,9	5,7	4,3	7,3	4,3	42	42	27,5
Категорія №2	6,2	4,85	6,15	3	1	7	2	33	29	11
Категорія №3	4,8	4,3	5,1	9	7	9	9	51	39	2

Аналізуючи таблицю, можна сказати, пожежа категорії № 3 істотно впливає на зміни психічного стану курсантів 4 курсу. За методикою САН, тобто за трьома шкалами: самопочуття, активність, настрої значення зменшуються. Можливо, це пов'язано зі збільшенням сили стресогенних факторів і з більш реалістичною оцінкою ступеня небезпеки для учасників ситуації.

Показники за шкалами «тривога», «фрустрація», «агресивність» і «ригідність» різко зростають. Ймовірно, це також пов'язано зі збільшенням сили екстремальної ситуації. Реактивна тривожність збільшуються з тієї ж причини.

Висновки. Проведене дослідження показало, що ступінь складності екстремальних ситуацій по-різному впливає на психічні стани курсантів УЦЗУ. У ході дослідження стало ясно, чим вище ступінь складності екстремальної ситуації, тим сильніше вона впливає на психічні стани. Найяскравіше ця тенденція простежується у 4-го курсу.

Чим вище ступінь складності ліквідації надзвичайної ситуації, тим гірше психічні стани курсантів УЦЗУ. Щоб зменшити вплив екстремальних ситуацій на психічні стани потрібно більше приділяти уваги професійної психологічної підготовки курсантів, а також вчасно реагувати, і надавати психологічну допомогу, коли її потребують.

ЛІТЕРАТУРА

1. Левитов Н.Д. О психических состояниях человека. / Левитов Л.Д.– М.: Наука, 1964. – 274 с.
2. Леонова А.Б. Функциональные состояния человека в трудовой деятельности. / Леонова А.Б., Медведев В.И. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 112 с.
3. Малкина-Пых И.Г. Экстремальные ситуации. / Малкина-Пых И. Г. – М.: Изд-во Эксмо, 2006. – 960с.
4. Марьин М.И. Исследование влияния условий труда на функциональное состояние пожарных. Психологический журнал. / Марьин М.И., Соболев Е.С. – 1990. – 11, № 1. – С. 102-108.
5. Медведев О.И. Эмоциональное напряжение и стресс // Физиология кровообразования. / О.И. Медведев. –М.: Медицина, 1986. – С. 507-525.

УДК 159.92

Коваленко А.Б., д. психол. н., професор, Київський університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕБІГУ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УСКЛАДНЕНИХ ТА ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

У статті розглядається вплив ускладнених умов на перебіг творчої діяльності. Описано модифікований варіант творчого тренінгу для активізації процесу розв'язання творчих задач. Пропонуються спеціальні засоби (ускладнені умови, підказки), які застосовуються у процесі розв'язання творчих задач і є одним з умов активізації творчої діяльності.

Ключові слова: творча діяльність, ускладненні, екстремальні умови, особистість.

Актуальність проблеми. Проблема творчості є однією з парадоксальних у психологічній науці: з одного боку, вона має чи не найтривалішу історію свого розвитку, з іншого – вона є однією з найбільш «заплямованих» білими плямами, які все ще чекають свого вивчення. Причиною цього є, насамперед, складність феномена творчості, що є причиною того, що донині існує велика кількість тлумачень його сутності, природи, механізмів тощо. Залежно від тлумачення сутності творчості ведеться пошук і шляхів активізації та формування творчого мислення. Так само, як і проблема творчості загалом, так і проблема активізації творчості має свої витоки ще в античності, але в даний